

מבזקי הארות פסיקה 82 | ספטמבר 2018

שירה במצור* - شعر تحت الحصار: בעקבות ת"פ-4480 11-15 מדינת ישראל נ' טאטור

יעל פרנקל**

1. מבוא – مقدمة. 2. יחסי שפה וכוח פוליטי – العلاقات بين اللغة والقوة السياسية. 3. מעמד השפה הערבית – مكانة اللغة العربية; א. מעמד השפה הערבית בישראל בחוק ובמשפט – مكانة اللغة العربية في القانون والمحاکم الإسرائيلية; ב. מעמד השפה הערבית בישראל דה-פקטו – مكانة اللغة العربية في إسرائيل في الواقع. 4. "חוט מושך מן הלשוני" על אתגרי התרגום – "خيوط معقود في اللسان" - عن تحديات الترجمة. 5. סיכום – ملخص.

"או אז תהיה זו הפעם הראשונה שהיא תחזור להיות שפה. במצב מדומיין כזה, הערבית באמת תישמע. היא תורגש. היא לא תופיע כדי לצאת ידי חובה, והיא לא תהיה כתובה בשגיאות ובתעתיקים זרים. היא לא תתרגם את העברית, והיא לא תהיה משנית לה. היא לא תהיה אילמת וגם לא נחבאת אל הכלים. היא תהיה קיימת באופן אזרחי, טבעי ומתבקש. היא לא תהיה פליטה, ולא נוכחת-נפקדת, היא לא תהיה כבושה ולא אויבת, היא לא תהיה גיס חמישי וגם לא משתפת פעולה. היא לא תהיה ערבית-ישראלית, ולא

* כפרפאזה על שירו של מחמוד דרוויש "מצב מצור": محمود درويش حالة حصار 2002.

** עו"ד יעל פרנקל היא בעלת תואר שני במשפטים, עמיתת תכנית "תקנה" של הקתדרה לזכויות אדם ע"ש אמיל זולא, בית הספר למשפטים על שם חיים שטריקס, המסלול האקדמי המכללה למינהל. ממייסדות עמותת "ליסאן – לسان" הפועלת לקידום צדק לשוני והנגשת השפות העברית והערבית בירושלים.

שפת המיעוטים. היא לא תהיה עילגת ולא
נלעגת. היא לא תהווה איום ביטחוני ולא
תהא קשורה בחיל המודיעין. היא לא תפחד
והיא לא תפחיד. כמו השפה העברית
בעברית, היא תהיה פשוט השפה הערבית
בערבית".¹

1. מבוא - مقدمة

בכל חברה, להקשר החברתי-פוליטי בכלל ולסכסוכים פוליטיים בפרט, יש השפעה על הדפוסים הלשוניים-חברתיים. השפה היא חלק ממצואות חברתית-פוליטית, ומעמדה לא רק משקף את המציאות, אלא אף מעצב אותה.² כאשר מדובר במוקדי סכסוך, השפה הופכת לאתר של תחרות אידיאולוגית בין קבוצות בחברה, ומשמשת כלי להטמעת אידיאולוגיה בתודעת הבריות.³ מכאן, שבהקשר המקומי אפשר ללמוד רבות ממעמדה של השפה הערבית במרחב הישראלי על יחסי הכוח הפוליטיים-חברתיים בין יהודים לערבים. במדינת ישראל הייתה השפה הערבית להלכה שפה רשמית עד יום 19.7.2018, אז הפכה לשפה בעלת "מעמד מיוחד"⁴, אלא שבפועל כבר שנים רבות היא שפה שולית כמעט בכל התחומים. הערבית נחותה במעמדה מהעברית, ולעיתים אף נעדרת לחלוטין מהנוף הלשוני ומהמרחב הציבורי הישראלי.⁵ מצב זה מתקשר לשיקולים ולתהליכים

¹ יונתן מנדל "השפה הערבית" מפתח – כתב עת לקסיקלי למחשבה פוליטית 9 (2015) (להלן: "מנדל 2015").

² טענתם של מוחמד אמארה ועבד אלרחמן מרעי היא, שכאשר שפה מסוימת זוכה לתפוצה ולהגמוניה במרחב הציבורי, יש לכך השלכות על היחסים בחברה ועל ראייתן. מתוך: أمارة، محمد، ومرعي، عبد الرحمن، 2008 (להלן: "אמארה"). اللغة في الصراع: قراءة تحليلية في المفاهيم اللغوية حول الصراع العربي الإسرائيلي. كفر قرع وعمان: أ. دار الهدى ودار الفكر.

³ YASIR SULEIMAN, A WAR OF WORDS: LANGUAGE AND CONFLICT IN THE MIDDLE EAST (2004).

⁴ ביום 18.7.18 אישרה הכנסת את חוק יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי, התשע"ח–2018 (להלן: "חוק הלאום"). במסגרת סעיף 4 לחוק הלאום, שכותרתו "שפה", נקבע כי השפה העברית היא השפה הרשמית היחידה במדינה וכי השפה הערבית היא שפה בעלת מעמד מיוחד.

⁵ מעמדה אף נחות מהשפה האנגלית שכוחה נובע מחשיבותה ומתפקידה כשפה גלובלית של הכלכלה, הטכנולוגיה והאקדמיה. על נחיתותה של השפה הערבית במרחב הלשוני אעמוד בהרחבה בפרק ג'.

“חיתוך דיבור”

הכוללים הקשרים היסטוריים, פוליטיים ולאומיים, המשפיעים על ערעור מעמדה של השפה. נחיתותה של השפה הערבית במדינת ישראל לא רק שמעכבת שינוי חיובי, אלא אף גוררת השלכות פוליטיות-חברתיות הרסניות שהחברה כולה משלמת את מחירן, הן ככובשת וקל וחומר כנכבשת. פסק הדין בעניינה של דארין טאטור מדגים זאת היטב. באוקטובר 2015 עצרה משטרת ישראל את דארין טאטור, משוררת ערבית-ישראלית, ובנובמבר של אותה השנה הוגש נגדה כתב אישום. טאטור הואשמה בהסתה לאלימות ובתמיכה בארגון טרור בגין פרסומים בפייסבוק וביוטיוב.⁶ על-פי כתב האישום, באחד הסרטונים שפרסמה טאטור נראים פלסטינים מיידים אבנים ומשליכים בקבוקי תבערה לעבר כוחות הביטחון הישראליים, כשברקע הסרטון מקריאה טאטור בערבית, את שירה “قاوم يا شعبي, قاومهم”.⁷ למחרת פרסום השיר, פרסמה טאטור רשומה שבה כתבה “אללה אכבר וברוך השם [...] תנועת הג'יהאד האסלאמי מכריזה בהצהרה על המשך האינתיפאדה בכל רחבי הגדה [...] זאת אומרת כל פלסטין [...] ועלינו להתחיל בתוך הקו הירוק [...] לניצחון אל-אקצה, ונכריז אינתיפאדה כללית”.⁸ רשומה נוספת פורסמה כעבור מספר ימים, כאשר טאטור העלתה לרשת את תמונתה של אסראא עאבד, תושבת נצרת שנורתה למוות בתחנה המרכזית בעפולה כשבידה סכין, וצירפה את הכיתוב “אני השהיד הבא”.⁹ טאטור הוחזקה במעצר שלושה חודשים ולאחר מכן שוחררה למעצר בית בתנאים מחמירים עד להכרעה בעניינה. ביום 3.5.2018 הרשיע בית משפט השלום בנצרת את טאטור בגין הסתה לאלימות ותמיכה בארגון טרור.¹⁰ ביום 31.7.2018 גזר בית משפט השלום בנצרת על טאטור 5 חודשי מאסר בפועל, בניכוי ימי המעצר אותם ריצתה, ושישה חודשי מאסר על תנאי.¹¹ בהכרעתו, ערך בית המשפט איזון בין הפגיעה בזכותה של הנאשמת לחופש הביטוי לבין מניעת מעשי טרור הפוגעים בביטחון הציבור ובביטחון המדינה,¹² ובחן את פרסומיה של המשוררת בהתבסס על תרגומם לעברית כפי שהובאו בפני בית המשפט.¹³ חלק גדול מהמחלוקת בבית המשפט נסב סביב השיר “قاوم يا شعبي”

⁶ ת"פ 4480-11-15 מדינת ישראל נ' טאטור (פורסם בנבו, 3.5.2018) (להלן: “פסק הדין”).

⁷ בתעתיק: “קוום, יא שעבי, קוומהם”. בעברית תורגם “התקומם, עמי, התקומם” או “התנגד, עמי, התנגד להם”. להלן בפרק הרביעי יובא השיר במלואו בערבית. קישור לסרטון השיר: <https://www.youtube.com/watch?v=R1qnlN1WUAA&t=83s>.

⁸ התרגום כפי שהופיע בפסק הדין. פסק הדין, לעיל ה"ש 6, בעמ' 161.

⁹ שם.

¹⁰ פסק הדין, לעיל ה"ש 6, בעמ' 209.

¹¹ ת"פ 4480-11-15 מדינת ישראל נ' טאטור, 198 (פורסם בנבו, 31.7.2018).

¹² פסק הדין, לעיל ה"ש 6, בעמ' 180.

¹³ פסק הדין, לעיל ה"ש 6, בעמ' 187. בפרק הרביעי להלן יובאו שני התרגומים במלואם.

(התקומם עמי"), אשר הוגש לבית המשפט בשני תרגומים, תחילה על ידי שוטר דובר ערבית מטעם התביעה, ובהמשך על ידי מומחה מטעם ההגנה. מחלוקת זו נבעה בעיקרה מאופן תרגום חלקים שונים בשיר ומהפער הפרשני לגביהם. בית המשפט לא קיבל את הפרשנות הרואה בשירה של טאטור שיר התקוממות לגיטימי נגד הכובש הישראלי, אלא פסק שמדובר בשיר המבטא קריאה למתקפה אלימה ומסוכנת של העם הפלסטיני. בהליך משפטי שנערך בעברית מתחילתו עד סופו, ובהתבסס על תרגומי השיר לשפה העברית, קבע בית המשפט כי השיר בצירוף הסרטון מעבירים מסר מסית ממנו עולה קריאה לטרור ועידודו. לשיטתו, מסר שהצורך במניעתו גובר על חופש הביטוי. בהארת פסיקה זו אבקש לבחון את קשרי הגומלין בין מעמדן של השפות הערבית והעברית לתוצאה אליה הגיע בית המשפט. אדגים כיצד נחיתותה של השפה הערבית במרחב עברי מובהק מקשה על הבנה או הכרה של השיח הפלסטיני, ואטען כי מצב דברים זה היווה גורם מרכזי בהרשעתה של טאטור. בפרק ב' אדון בקצרה במשמעותה של שפה ותפקידה במערכת פוליטית המאופיינת ביחסי כוח ושליטה, תוך בחינת המתחים בין השפה הערבית והשפה העברית בצל הסכסוך הישראלי-פלסטיני והכיבוש. בפרק ג' אבחן את מקומה של השפה הערבית בחוק ובמשפט הישראלי. פרק זה יציג את הפער בין מעמדה של השפה הערבית עלי ספר – אם בספר החוקים עד לחקיקת חוק הלאום ואם לאחריו, למצבה דה-פקטו במציאות הישראלית היומיומית. בפרק ד' אעסוק בסוגיית התרגום במערכת יחסים לשונית היררכית, וכיצד היא באה לידי ביטוי בפסק הדין בעניינה של טאטור. פרק זה יציג ויבאר את הטענה כי לנחיתותה של השפה הערבית השלכות משפטיות, חברתיות ופוליטיות מסוכנות החורגות מהתחום הלשוני גרידא. פרק ה' יחתום את ההארה בסיכום קצר.

2. יחסי שפה וכוח פוליטי – العلاقات بين اللغة والقوة السياسية

"עמים אינם מובסים כאשר אדמתם
נכבשת,

“חיתוך דיבור”

אלא כאשר נכבשים חשיבתם ותודעתם

של בניה.”¹⁴

השפה אינה משמשת רק כלי תקשורת בין בני אדם, העברת אמונות, דעות, ערכים ואידיאולוגיות. השפה היא חלק אינהרנטי מגיבוש זהותו של הקולקטיב שדובר אותה, על ההיסטוריה, הזיכרון, התרבות, השאיפות שמגולמות בה והעולם הערכי הטמון בה.¹⁵ היא מעצבת את המחשבה ומשפיעה על האופן שבו אנו מבינות את סביבתנו.¹⁶ מאחר ששפתו של אדם מכוננת את זהותו ואת תרבותו, יש לשפה ערך מהותי ולא רק ערך אינסטרומנטלי. טארק רחמאן הגדיר זאת כך:¹⁷

“להפיץ שפה מסוימת משמע לבטא נקודת מבט מסוימת, לחזק תרבות מסוימת, הבנה מסוימת של המציאות. להגדיר דבר מה בעל ערך או חסר ערך.”

נוסף על השפה כפרפורמנס זהותי, הסוציולוגיה של השפה מדגישה את קיומם של יחסי כוח בין שפות, הניצבים בבסיס כל פעולה חברתית בחברה הטרוגנית.¹⁸ כאשר חברה מורכבת מקבוצות שונות, הקבוצה בעלת השליטה על השפה היא גם בעלת הכוח הפוליטי. השפה הדומיננטית באזור מסוים מעצימה אפוא את כוחה לא רק בתחום הלשוני כי אם גם בתחום הפוליטי. כאשר מדובר במוקדי סכסוך, לשפה חשיבות כפולה והיא משמשת אמצעי למינוף אידיאולוגיה התורם להתהוותה ולהטמעתה בתודעתה של

¹⁴ מתוך “מעמד השפה הערבית בישראל” **עדכון הערבים בישראל** 17 (עוזי רבי ואריק רודניצקי עורכים, תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, 2011). (הספר להלן: **עדכון הערבים בישראל**).

¹⁵ על הקשר בין השפה לזהות ראו: Kathryn Woolard, *Language Ideology as a Field of Inquiry*, in LANGUAGE IDEOLOGIES: PRACTICE AND THEORY (Bambi B. Schieffelin, Kathryn A. Woolard & Paul V. Kroskrity eds., 1998).

¹⁶ בנג'מין לי וורף **שפה, מחשבה, מציאות** (איחמר אוסטרייכר, דניאלה אייזנברג, מורן טבת ועמרי פולק מתרגמים, 2004).

¹⁷ מתוך מוחמד אמארה, סמדר דוניצה-שמידט ועבד אלרחמן מרעי **“השפה הערבית באקדמיה בישראל: ההיעדרות ההיסטורית, האתגרים בהווה, הסיכויים לעתיד”** (מכון ון ליר, 2016) (להלן: **“השפה הערבית באקדמיה בישראל”**). במקור **אצל** TARIQ RAHMAN, LANGUAGE, IDEOLOGY AND POWER: LANGUAGE LEARNING AMONG THE MUSLIMS OF PAKISTAN AND NORTH INDIA (2002).

¹⁸ בורדייה הצביע בכתביו השונים על השפה כנכס המשמש את המעמד השליט בשמירת עליונותו על מעמדות אחרים. ראו **PIERRE BOURDIEU, LANGUAGE AND SYMBOLIC POWER** (1991).

החברה.¹⁹ השפה, אם כן, מקנה לקבוצה בעלת הכוח את השליטה על השיח, לו תפקיד מרכזי בהתוויית מציאות הנתפסת כרצויה.²⁰

בהקשר המקומי, התפלגות השפות בישראל משקפת את המעמד הפוליטי של הקבוצות הדוברות את השפות ואת היחסים בין השפה לעוצמה פוליטית. במילים אחרות, ממעמד השפה הערבית בישראל ניתן להקיש על יחסי הכוחות בין יהודים לערבים בארץ. במדינת ישראל השפה הערבית הייתה אמנם קבועה בחוק כשפה רשמית עד לחקיקתו של חוק הלאום, אך נחיתותה וזרותה במרחב הלשוני מהדהדות כמעט בכל תחום אפשרי.²¹ מצב זה נובע, בין היתר, מיחסי האויבות השוררים בין השפות הערבית והעברית, ומהכרסום השיטתי במעמדה של השפה הערבית כחלק מהשלטת השפה העברית על המרחב הגיאוגרפי, החברתי והפוליטי.

היחסים העוינים בין השפות הערבית והעברית לא נוצרו בוואקום, כי אם על רקע התחזקותה של התנועה הציונית בארץ והסכסוך בין שני העמים. כך התבססה החייאת השפה העברית על האידיאולוגיה הציונית שחרתה על דגלה את הסיסמה "עם אחד לשון אחת".²² כחלק מהליך זה, זוהתה השפה העברית כמסמלת זהות לאומית ציונית, ואילו הערבית הפכה לסמן זהות מנוגד לצינונות וליהדות ועוין אותן. עם הזמן, יחסי הכוח בין העברית לערבית מיצבו את הערבית כשפה "זרה" אשר נקשרה כשפת הלאומיות שכנגד, היינו, שפת האויב.²³ כך, בזמן שהשפה העברית הוטענה בהון תרבותי, רוקנה השפה הערבית מהקשרים חיוביים אלה. במרוצת השנים, ובמקביל ליצירת הגמוניה פוליטית של האוכלוסייה היהודית, הלכה והתחזקה העברית אל מול

19 YASIR SULEIMAN, A WAR OF WORDS: LANGUAGE AND CONFLICT IN THE MIDDLE EAST (2004).

20 בדרך זו ניתן לזהות את הקשר בין שפה, ידע וכוח אליו התייחס פוקו כשטען כי כוח וידע קשורים זה בזה באופן מהותי וכי גישה לכוח נסמכת על גישה לידע של השפה ושל השיח הרלוונטיים. ולהפך, חוסר נגישות לשפה מוליד הדרה של אוכלוסיות רבות ממעגל קבלת ההחלטות. במשנתו הדגים פוקו כיצד הסדרת האופן שבו מתקבלים דברים מסוימים בחברה כ"אמיתיים", אותם לומר ודברים מסוימים כ"שקרניים", אותם אסור לומר, נעשית באמצעות השפה והשיח. MICHEL FOUCAULT, DISCIPLINE AND PUNISH (1979).

21 הדברים יבוארו להלן בפרק הבא.

22 שלמה הרמתי עברית מ"שיח שפתיים" ללשון לאומית (1997). יהודה שנהב עומד במאמרו על דוגמאות נוספות המשקפות יחס דומה של אויבות ועוינות לשפה הערבית. ראו יהודה שנהב "הפוליטיקה והתיאולוגיה של התרגום: כיצד מתרגמים נכבה מערבית לעברית?" סוציולוגיה ישראלית 14 (6) 157 (2012) (להלן: "כיצד מתרגמים נכבה").

23 יחסי האויבות בין השפות נוסחו בהזדמנויות שונות, למשל: כאשר כתב הבלשן יצחק אבנרי: "עדיין רחוקים אנו מברי שלום ואחוה הדדית אמיתית בין עמים [...] קרבת חומר וצורה בין שני הלשונות יש ויש, קרבת רוח ונשמה אין". יצחק אבנרי כיבושי העברית בדורנו (1964).

“חיתוך דיבור”

דחיקתה המכוונת של הערבית.²⁴ יהודה שנהב מתייחס ליחסים בין העברית והערבית, ומסביר כי אלו נרקמו “לנוכח הגדרתה של הריבונות היהודית כבעלת מונופול על הטריטוריה, על האוכלוסייה ועל הזהות”.²⁵ פרויקט המרת או תרשום שמות ערביים של מקומות יישוב בארץ לשמות עבריים הוא דוגמא מובהקת לאחת מהפעולות הריבוניות שמטרתן הייתה למחוק את ההיסטוריה, את הנרטיב, את הזיכרון ואת השפה הערביים. פעילות זו, כותב יונתן מנדל:²⁶

“לא אפשרה יחסי יהודים-ערבים שלא במשמעות של ניגוד אקסיומטי וקל וחומר שלא קיום דו לאומי [...] מתוך היחסים הקולוניאליים שבבסיסו (שבבסיס תהליך הריבונות) צמחה הערבית בישראל כשפה ביטחונית ושלילית”.

הקשר בין תופעת שגשוגה של השפה העברית והחלשתה של השפה הערבית ובין ההתפתחויות החברתיות-פוליטיות בארץ, מבאר את הפיכתה של השפה הערבית לנטולת משמעות מעשית. בחלק הבא ארצה לחזק טענה זו בהתייחס לפער בין רשמיותה של השפה הערבית מאז 1922 ועד חקיקת חוק הלאום בשנת 2018, לבין מעמדה בפועל בשנים אלו.

3. מעמד השפה הערבית – مكانة اللغة العربية

א. מעמד השפה הערבית בישראל בחוק ובמשפט – مكانة اللغة العربية في القانون والمحاکم الإسرائيلية

מעמד השפה הערבית בישראל הוא נושא מרכזי בחשיבותו, הקשור קשר הדוק לשאלת מעמדו של המיעוט הילידי הערבי-פלסטיני החי בה.²⁷ זכויות שפה הן זכויות המגנות על שימוש בשפתם של מיעוטים לשוניים. על פי רוב, בחברה הטרוגנית שיש בה קבוצת רוב וקבוצת מיעוט, שפת הרוב זוכה למעמד מועדף בהשוואה לשפת המיעוט. זו האחרונה נזקקת להגנה משפטית מיוחדת כחלק מהגנה על זכויותיה של קבוצת

²⁴ רנא זהר “שפה ולאומיות: הערבית בישראל” *השפה הערבית בישראל: בין קונפליקט לאומי למציאות פוליטית* (גיליון שני, 2013).

²⁵ כיצד מתרגמים נכבה, לעיל ה”ש 22, בעמ’ 161.

²⁶ מנדל 2015, לעיל ה”ש 1, בעמ’ 38.

²⁷ גם במקומות שונים בעולם ההסדרים הרשמיים בנושא השפה משקפים את גישתה של המדינה לשאלות של זהות ולמעמד של המיעוטים החיים בתוכה.

המיעוט.²⁸ זכויות השפה נכללו במסגרת סעיף 82 לדבר המלך במועצה שנחקק בשנת 1922 על ידי ממשלת בריטניה בראשית ימי המנדט הבריטי.²⁹ סעיף זה, שכותרתו "שפות רשמיות", הגדיר באופן מפורש את השפה הערבית כאחד מהשפות הרשמיות בארץ,³⁰ ואומץ למערכת המשפט הישראלית עם הקמתה של מדינת ישראל.³¹ עם חקיקתו של חוק הלאום בשנה הנוכחית, הומר מעמדה של השפה הערבית והיא הוגדרה בסעיף שכותרתו "שפה", כבעלת מעמד מיוחד.³²

בחינת החוק בשאלת מעמדה של השפה הערבית חושפת גישה לא אחידה. מחד גיסא, קיימים חוקים המעניקים יחס שוויוני לשפה הערבית ומתייחסים אליה כאל שפה רשמית בפועל,³³ ומאידך גיסא, בחינה מדוקדקת של דברי חקיקה אלה מגלה כי

²⁸ להרחבה על זכויות שפה ראו מיטל פינטו "בזכותן של זכויות שפה" משפט ועסקים יד 639 (2012); אילן סבן "הזכויות הקיבוציות של המיעוט הערבי-פלסטיני: היש, האין ותחום הטאבור" עיוני משפט כו 241 (2002).

²⁹ דבר המלך במועצה על ארץ-ישראל, 1922 עד 1947.
³⁰ שם, בס' 82: "כל הפקודות, המודעות הרשמיות והטפסים הרשמיים של הממשלה וכל המודעות הרשמיות של רשויות מקומיות ועיריות באזורים שייקבעו על פי צו מאת הנציב העליון, יפורסמו באנגלית, עברית וערבית. בהתחשב עם כל תקנות שיחקין הנציב העליון אפשר להשתמש בשלוש השפות במשרדי הממשלה ובבתי המשפט. אם תהא כל סתירה בין הנוסח האנגלי של כל פקודה או מודעה רשמית או טופס רשמי ובין הנוסח הערבי או העברית שלהם, הולכים אחר הנוסח האנגלי."

³¹ עם קום המדינה נקבע בפקודת סדרי שלטון ומשפט, התש"ח-1948 (להלן: "הפקודה"), כי המדינה מאמצת למשפט הישראלי את כל החקיקה המנדטורית שהיתה בתוקף בשנת 1948. לפי ס' 11 לפקודה "המשפט שהיה קיים בארץ ישראל ביום ה' באייר תש"ח (14 במאי 1948) יעמוד בתוקפו עד כמה שאין בו משום סתירה לפקודה זו או לחוקים האחרים שינתנו על ידי מועצת המדינה הזמנית או על פיה, ובשינויים הנובעים מתוך הקמת המדינה ורשויותיה".

³² ס' 4 לחוק הלאום שכותרתו "שפה" קובע כי: (א) עברית היא שפת המדינה. (ב) לשפה הערבית מעמד מיוחד במדינה; הסדרת השימוש בשפה הערבית במוסדות ממלכתיים או בפניהם תהיה בחוק.

³³ בהתייחס לחקיקה בשנים שבהן הייתה השפה הערבית שפה רשמית באופן טכני. חקיקה זו אפשר למצוא, בין היתר, בתק' 15 (ב) לתקנות חובת המכרזים התשנ"ג-1993; ס' 89 (א) לחוק התכנון והבניה, התשכ"ה-1965; ס' 196 ו-198 לפקודת הבטיחות בעבודה (נוסח חדש), התש"ל-1970; ס' 13 (ב) לחוק הגנת הפרטיות, התשמ"א-1981; חוק שידורי טלוויזיה (כתוביות ושפת סימנים, התשס"ה-2005); ס' 3, 61, 63 (ג), ס' 4 לתוספת הראשונה וס' 7 לתוספת השניה לחוק הרשות השנייה לטלוויזיה ורדיו התש"ן-1990; ס' 2 (2) לתקנות הקולנוע (הכרה בסרט כסרט ישראלי), התשס"ה-2005; לרשימה מורחבת של חוקים ותקנות המחייבים שימוש גם בשפה הערבית ראו "מעמדה המשפטי של השפה הערבית במדינת ישראל" ברשות התקשוב הממשלתי, משרד ראש הממשלה. cio-

“חיתוך דיבור”

לרוב מדובר ביחס פונקציונלי ולא סימבולי-זהותי.³⁴ יתרה מכך, לצד זאת ניתן למצוא מקרים רבים שבהם נטל המחוקק הישראלי מהערבית את מעמדה כשפה רשמית באופן גלוי ומפורש.³⁵ לצד החקיקה הנותנת עדיפות לשפה העברית, לאורך השנים נעשו ניסיונות רבים לבטל את המעמד הרשמי של השפה הערבית ולהפוך את ישראל למדינה חד-לשונית, ללא ערבית בסמליה ובחוקיה.³⁶ מתחילת שנות ה-2000 אפשר לראות כיצד חלה האצה במגמה להחלשת השפה הערבית במדינה מצד נבחרי הציבור.³⁷ חלק מההצעות התבססו על הצורך לחזק את הזהות היהודית או הזהות הציונית של מדינת ישראל. חיזוק זה נתפס תלוי, בין היתר, בפגיעה בשפה הערבית.³⁸ חוק הלאום השולל

[shipur.gov.il/lobby/legislation/documents/the_legal_position_of_the_arabic_language%20\(2\).pdf](http://shipur.gov.il/lobby/legislation/documents/the_legal_position_of_the_arabic_language%20(2).pdf)

להרחבה בין יחס פונקציונלי ליחס מהותי ראו מיטל פינטו “זכויות שפה הגירה ומיעוטים בישראל” **משפט וממשל** י 223 (2007).

מקרים אלו ניתן למצוא, בין היתר, בס’ 140 ו-141 לחוק סדרי הדין הפלילי [נוסח משולב], התשמ”ב-1982; ס’ 5(א)(4) לחוק האזרחות התשי”ב-1952; תק’ 355 לתקנות סדר הדין האזרחי, התשמ”ד-1984; חוק לשכת עורכי הדין, התשכ”ה-1961; חוק התכנון והבניה; חוק הבחירות לכנסת [נוסח משולב], התשכ”ט-1969. לפירוט נוסף ראו אביעד בקשי “האמנם הערבית שפה רשמית בישראל?” (המכון לאסטרטגיה ציונית, 2011) (להלן: “האמנם הערבית שפה רשמית בישראל?”).

בשנת 1948 אמר המפקח הראשי של הזרם הממלכתי דאז, כי מבחינתו יש לשים יותר דגש על שיעורי ההתעמלות מאשר על לימודי הערבית; בשנת 1955 חברת הכנסת רזיאל נאור מתנועת חרות ביקשה לבטל את מעמדה של השפה הערבית; בשנת 1964 עלתה הצעה לבטל את בחינת הבגרות בערבית. יונתן מנדל, דפנה יצחקי ומיטל פינטו “רשמית שאינה מוכרת: על מעמדה המעורער של השפה הערבית בישראל והצורך לתקנו” **גילוי דעת** 10, 18–19 (2016) (להלן: “מנדל, יצחקי ופינטו”).

בשנת 2001 עלתה לדיון בכנסת הצעת החוק של ח”כ מיכאל קליינר מטעם האיחוד הלאומי, לבטל את מעמדה הרשמי של הערבית ולהשאיר את העברית כשפתה הרשמית היחידה של ישראל. בשנת 2005 העלה שוב הצעה דומה מטעם ח”כ ד”ר אריה אלדד, גם הוא מהאיחוד הלאומי. בהצעת החוק הוצע שהשילוט בישראל ברוב אזורי הארץ יהיה בעברית בלבד. בשנים 2006–2007 הובאו ארבע הצעות ליצירת היררכיה בין עברית לערבית ולמעמדן הרשמי. בשנת 2009 הועלתה הצעה מטעם ח”כ רוברט טיבייב ממפלגת קדימה, כי ערבית תוגדר כ”שפה רשמית משנית” לצד רוסית ואנגלית. החל משנת 2011 הועלתה התייחסות למעמד השפה הערבית במסגרת הצעת חוק יסוד: ישראל-מדינת הלאום של העם היהודי התשע”א-2011, פ/3541/18. ראו מנדל, יצחקי ופינטו, לעיל ה”ש 36, בעמ’ 19–21.

להרחבה על מעמד השפה הערבית וביקורת על הטעון בדבר הקשר בין פגיעתה לחיזוקה של הזהות היהודית של המדינה ראו מנדל, יצחקי ופינטו, לעיל ה”ש 36.

מהשפה הערבית את מעמדה כשפה רשמית, הוא שיאה הנוכחי, למצער במובן הפורמלי, של מגמה זו.³⁹

גם במערכת המשפטית אפשר למצוא התייחסויות משתנות לסוגיית מעמדה של השפה הערבית. בית המשפט העליון בפסיקותיו בשנותיה המוקדמות של המדינה, קבע לא פעם שהעברית היא השפה העיקרית במדינה,⁴⁰ ואף קבע שעובדה זו היא אחד הביטויים המעשיים החשובים להיותה של ישראל מדינה יהודית.⁴¹ עם זאת, חלו תמורות משמעותיות בין הפסיקות בעשורים הראשונים של המדינה לבין פסיקותיו משנות התשעים, שנים שבהן החל בית המשפט אוכף על הרשויות את החובה לכבד את

³⁹ בדברי ההסבר להצעת חוק-יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי, התשע"ח – 2018, ה"ח 768 נכתב, כי "מוצע לעגן את מעמדה של השפה העברית והשפה הערבית במדינה. סימן 82 לדבר המלך במועצה על ארץ-ישראל, 1922 עד 1947, קובע בנוסחו הנוכחי כי עברית וערבית הן שפות רשמיות במדינה, אך בפועל, הן בחקיקה והן בפסיקה, מוענק לשפה העברית מעמד של בכורה. לכן מוצע לקבוע כי עברית היא שפת המדינה, וכך לתת ביטוי למרכזיות השפה באופייה של המדינה כמדינת הלאום של העם היהודי ולחשיבות המיוחדת לתחיית הלשון העברית במפעל הציוני מתחילתו".

⁴⁰ כך, למשל: בע"א 148/54 קהא נ' עיריית ירושלים, פ"ד ט, 1247 (1955). קבע בית המשפט כי "אין אנו מוכנים לשמוע לטענה – כשהיא יוצאת מפי המערער דן או מטעמו – כי המודעה על החלטת העירייה חייבת היתה להתפרסם, ולא נתפרסמה, גם בשפה הערבית, כאמור בסעיף 7 של חוק העזר הנ"ל. ספק הוא אם חובה כזו בכלל עוד קיימת היום לאור הסיפא של סעיף 11 לפקודת סדרי השלטון והמשפט". גם בבג"ץ 297/65 אל-הוארי נ' יו"ר ועדת הבחירות לעיריית נצרת ושר הפנים, פ"ד יט(3) 279 (1965), קבע בית המשפט כי היעדר פרסום בערבית אינו פוגע בתוקפו של חוק שנתקבל ונתפרסם בעברית אך טרם פורסם בנוסחו בערבית.

⁴¹ כך, למשל: בבג"ץ 6698/95 קעדאן נ' מינהל מקרקעי ישראל, פ"ד נד(1), 258 (2000), ציין הנשיא ברק כי "ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, בין היתר, מבססים את זכותו של העם היהודי לעמוד ברשות עצמו במדינתו הריבונית [...] מערכיה אלה של מדינת ישראל – מכל אחד מהם בנפרד ומהשתלבותם זה בזה – מתבקשות מספר מסקנות: כך, למשל, מתבקש כי עברית תהא שפה עיקרית במדינה". גם השופט מנחם אלון קבע בע"א 294/91 חברת קדישא נ' קסטנבאום, פ"ד מו(2) 464 (1992), כי "אין ספק, והדבר אינו שנוי במחלוקת ולא יכול להיות שנוי במחלוקת, שהשימוש בשפה העברית, והכיתוב בשפה זו, ערך יסוד הוא בערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית". גם בפסק הדין א"ב 11280/02 ועדת הבחירות לכנסת השש עשרה נ' טיבי, פ"ד נז(4) 1 (2003), הבהיר הנשיא ברק כי "מהם, איפוא, המאפיינים ה'גרעיניים' המעצבים את הגדרת המינוח של היות מדינת ישראל מדינה יהודית? מאפיינים אלה הם בעלי היבט ציוני ומורשתי גם יחד [...] עברית היא שפתה הרשמית המרכזית של המדינה ועיקר חגיגה וסמליה משקפים את תקומתו הלאומית של העם היהודי; מורשת ישראל היא מרכיב מרכזי במורשתה הדתית והתרבותית".

“חיתוך דיבור”

זכות המיעוט הערבי להשתמש בשפתו.⁴² בין המקרים השונים נחלקו השופטים באשר למקורות הנורמטיביים מהם יש לגזור את הזכויות הלשוניות של המיעוט הערבי בישראל. לא תמיד בית המשפט הסתפק בסעיף השפות הרשמיות בחוק המנדטורי, ולעיתים פנה לעקרונות חוקתיים כלליים המעוגנים היום בתפיסה של כבוד האדם

⁴² סבן ואמארה הצביעו במאמרם על השינוי עם התפתחות ארגוני זכויות אדם שהובילו מהלך להשגת שינוי מעמד חברתי והפוליטי של השפה הערבית. במסגרת מאמר זה הציגו את יכולתו המוגבלת של המשפט לשנות את המציאות הלשונית ואת מעמדה החברתי-פוליטי של השפה הערבית בישראל. סבן, לעיל ה"ש; Error! Bookmark not defined; אמארה, לעיל ה"ש 2. במספר פסקי דין הוכרה הזכות של המיעוט הערבי לשפה. כך, למשל: בג"ץ 4112/99 עדאלה נ' עיריית תל אביב, נו (5) 393 (2002) (להלן: עניין עדאלה) שעסק בחובה להוסיף שילוט בשפה הערבית בערים מעורבות או לפרסם מודעות בערבית בלבד. בפסק דין זה פסק בית המשפט העליון כי יש להוסיף כיתוב בשפה הערבית על כל השילוט העירוני בערים שבהן קיימת אוכלוסייה ערבית משמעותית. בפסק הדין מצדיק השופט ברק את ההגנה על השפה הערבית באמצעות אינטרסים פונקציונליים, אך מתייחס באופן רחב לאינטרס המהותי בהגנה על השפה הערבית, ולחשיבות הסימבולית של השפה עבור קהילת מיעוט לאומי יליד. לדבריו "הערבית היא שפתו של המיעוט הגדול ביותר בישראל, החי בישראל מימים ימימה. זוהי שפה הקשורה למאפיינים תרבותיים, היסטוריים ודתיים של קבוצת המיעוט הערבית בישראל. זוהי שפתם של אזרחים, אשר חרף הסכסוך הערבי-ישראלי מבקשים להיות בישראל כאזרחים נאמנים ושווי זכויות, תוך כיבוד לשונם ותרבותם. הרצון להבטיח דו-קיום בכבוד של צאצאיו של אברהם אבינו, תוך סובלנות הדדית ושוויון, מצדיק הכרה בשפה הערבית בשילוט העירוני - באותן ערים בהן ישנו מיעוט ערבי ניכר". לדיון מורחב בפרשת עדאלה ובמשמעויותיה ראו אילן סבן "קול (דו לשוני) בודד באפלה?" עיוני משפט כז, 109-138 (2003); ע"א 105/92 ראם מהנדסים וקבלנים בע"מ נ' עיריית נצרת עילית, פ"ד מז(5) (1993), שם אישר בית המשפט את זכותה של חברת ראם לפרסם מודעה הכתובה בערבית בלבד בעיר נצרת. בית המשפט פסל את חוק העזר של עיריית נצרת עילית שחייב שימוש בעברית בכל פרסום, כולל פרסום פרטי, על גבי לוחות מודעות ברחבי העיר. במסגרת פסיקתו זו הרחיב השופט ברק את חשיבותה של הזכות לשפה כשכתב: "הלשון היא יותר מכלי תקשורת. הלשון היא כלי חשיבה. באמצעותה אנו חושבים ויוצרים מושגים ומעבירים אותם לזולתנו. אך הלשון אינה רק כלי תקשורת או חשיבה. הלשון והביטוי חד הם. הלשון קובעת את המובן של המחשבה. מכאן מרכזיותה של הלשון בקיום האנושי, בהתפתחות האנושית ובכבוד האדם". בעניין זכות הגישה לערכאות וזכות הטיעון, שנדונו בת"א (שלום י-ם) 2636-09 מוסטפא נ' עלי (פורסם בנבו, 24.6.2012), קבע בית המשפט כי שכרו של מתורגמן של שני בעלי דין ערבים מעברית לערבית ימומן על ידי הנהלת בית המשפט; בע"א 4926/08 נאשף נ' הרשות הממשלתית למים וביוב (פורסם בנבו, 9.10.2013), התייחס בית המשפט לפגיעה בעקרונן ההנגשה השוויונית של שירותי הרשויות המנהליות. ברע"א 12/99 מרעי נ' סאבק, פ"ד נג (2), 128 (1999), התייחס בית המשפט לכיתוב בערבית על פתקי הצבעה בבחירות, ובבג"ץ 4438/97 עדאלה נ' מע"צ (לא פורסם), נקבעה חובה להציב שילוט בערבית בדרכים בינעירוניות.

במסגרת חוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו.⁴³ עם זאת, גם מקרים אלו חשפו בעיקרם גישה פונקציונלית לזכות לשפה על פני גישה המכירה בשפה הערבית כשפה רשמית בעלת מעמד אפקטיבי מהותי.⁴⁴

ב. מעמד השפה הערבית בישראל דה-פקטו – מכאנת اللغة العربية في إسرائيل في الواقع

"וגופי בא ונשאל משפה אחרת / בלי כל
אהבה / שפה אחרת מחלחלת בגופי /
לוחצת, מבפנים, על רקותיי / מותירה
בקיעים דקים / מותירה זקיפי חושך
ברגליי"⁴⁵

כאמור, הייתה הכרה חוקית ברשמיותה של השפה הערבית ובזכות הלשונית של המיעוט הערבי-פלסטיני בישראל. אולם, המציאות לימדה על אחרותה של השפה הערבית בישראל ועל ריקונו דה-פקטו של מעמדה הרשמי לאורך השנים.⁴⁶ היחסים הא-סימטריים בין עברית לערבית ניכרים בראש ובראשונה בהתפלגות ידיעת השפות באוכלוסייה, כאשר מעל 90% מקרב הערבים אזרחי ישראל יודעים עברית, ואילו פחות מ-10% מהיהודים בישראל הם בעלי שליטה בסיסית בשפה הערבית, ורק כ-2% מעידים שיכולים לקרוא טקסט קצר בערבית.⁴⁷ עברית היא השפה השולטת בכל שדרות החיים; זוהי שפת הביורוקרטיה, שפת ההשכלה הגבוהה, השפה הבלעדית כמעט של התקשורת

⁴³ כך, למשל: בפסק הדין בעניין **מרעי וכן בעניין עדאלה** (ראו לעיל בה"ש 42. להרחבה נוספת ראו יעקב בן שמש "ניטרליות המדינה והזכות לשפה – בעקבות בג"ץ 4112/99 עדאלה נ' עיריית תל אביב-יפו" **משפט וממשל** ח (2005); איילת הראל-שלו "השפה הערבית כשפת מיעוט בישראל בפרספקטיבה השוואתית" **עדאלה** 14 (2005).

⁴⁴ להרחבה ראו בקשי "האמנם הערבית שפה רשמית בישראל?", לעיל ה"ש 35.

⁴⁵ אנטון שמאס "דיוקן" **שטח הפקר** (1979).

⁴⁶ רבות נכתב על נחיתותה של השפה הערבית במציאות הישראלית. ראו, בין היתר, Saban Ilan, Muhammad Amara, *The status of Arabic in Israel: Reflections on the power of law to produce social change*, 36(2) ISRAEL LAW REVIEW (2002); Saban Ilan, *Appropriate representation of minorities: Canada's two types structure and the Arab-Palestinian minority in Israel*, 24 PENN STATE INTERNATIONAL LAW REVIEW (2006); "השפה הערבית באקדמיה בישראל", לעיל ה"ש 17; דפנה יצחקי "כנסת ישראל נגד סימן 82: הערבית בין מעמד סימבולי לתפקיד פונקציונאלי" (מכון ון ליר, 2013); מגדל 2015, לעיל ה"ש 1; מגדל, יצחקי ופינטו, לעיל ה"ש 36.

⁴⁷ ראו יהודה שנהב ואח' "דו"ח ידיעת ערבית בקרב יהודים בישראל" (מכון ון ליר, 2015); גילי רעי "אם מערכת החינוך היתה רוצה, זה היה קורה" **הארץ** 5.7.2018.

“חיתוך דיבור”

אלקטרונית והשפה של מגזרי שוק העבודה הפתוחים למיעוט הערבי-פלסטיני.⁴⁸ כבר במערכת החינוך הישראלית מתחילה החלשתה של השפה הערבית המוגדרת כ”שפה זרה שנייה”, וכמקצוע רשות שניתן להמירו בשפה זרה אחרת.⁴⁹ גם כאשר נלמדת הערבית, היא מוצדקת בעיני התלמידים בעיקר בשל אוריינטציה ביטחונית-לאומית ונלמדת מתוך מוטיבציה צבאית של התלמידים ובקונטקסט צבאי-ישראלי ולא כשפה בעלת תרבות עשירה.⁵⁰ אפשר לומר כי היחס הכללי בישראל לתרבות הערבית

⁴⁸ דוגמאות נוספות לנחיתות השפה הערבית אפשר למצוא, בין היתר, בכך שהיא אינה מופיעה על מסמכי שירותים רפואיים ובאתרי אינטרנט של כל בתי החולים וקופות החולים, ראו “הנגשה שפתית ותרבותית במערכת הבריאות-חוזר מנכ”ל משרד הבריאות 7/11” (הכנסת, מרכז מחקר ומידע, 6.3.2018); במאסר 2018 התפרסם כי נאסר על עובדי ארומה לדבר בערבית בינם לבין עצמם גם מול לקוחות דוברי ערבית, ראו ברי דיניו “ערבית תדברו בכפר שלכם” הארץ, 21.3.2018; משרד החינוך אוסר על התכתביות רשמיות בין המורים בשפה הערבית, ראו ירדן סקופ “מנהלת מחוז צפון במשרד החינוך אסרה על מורים ערבים להתכתב בערבית” הארץ, 20.6.2013; בסוף 2017 פורסם דוח שממנו עלה כי ישנם מקומות בילוי ופנאי רבים שלא מנכיחים את השפה הערבית במרחב, ראו “מיפוי נוכחות השפה הערבית במקומות בילוי ופנאי למשפחות מדצמבר 2017” (עמותת “סיכוי-סיכוי, 2017).

⁴⁹ מנדל 2015, לעיל ה”ש 1. חוזר המנכ”ל משרד החינוך מיולי 2018 קובע הוראה העוסקת בלימודי השפה הערבית במגזר היהודי. בהוראה נקבע כי השפה הערבית נלמדת כתכנית רשות בבתי ספר יסודיים, כבחירה בינה לבין השפה הצרפתית כחלק מחובת לימוד שפה זרה שניה בחטיבת הביניים, ובמסגרת מקצוע בחירה בחטיבות העליונות. ראו חוזר מנכ”ל משרד החינוך תשס”ט (0123) “לימודי הערבית בבתי ספר במגזר היהודי” apps.education.gov.il/Mankal/Horaa.aspx?siduri=145, 9.7.18. יש לציין כי למרות שמשרד החינוך מחייב את לימוד השפה בכיתות ז’-ט’, ההוראה לא מיושמת באופן מלא, במיוחד בבתי הספר בזרם הממלכתי-דתי. מתוך “5 יחידות בערבית” הארץ, 1.9.2017.

⁵⁰ זאת על אף הניסיון של משרד החינוך להכניס את לימודי הערבית כהיכרות עם דובריה ותרבותם. ד”ר יוני מנדל עמד על הפער בין הרציונל של משרד החינוך ללימוד השפה הערבית ובין המוטיבציה הביטחונית בפועל. ראו ביונתן מנדל, על ערבית וערבים בישראל, **השפה הערבית בישראל: בין קונפליקט לאומי למציאות פוליטית**, מכון ון ליר, 29.9.13. לעניין זה ציינה גם גילי רעי מעמותת “סיכוי” כי: “מבין התלמידים שמצביעים על מוטיבציה גבוהה ואף ממשיכים ללמוד ערבית בשנות התיכון, רבים עושים זאת על מנת להשתלב במערך המודיעין של הצבא, דבר שבעצם רק משעתק ומקבע את הערבית כשפת האויב”. מתוך גילי רעי “אם מערכת החינוך היתה רוצה, זה היה קורה” הארץ, 5.7.18. להרחבה על מעמד השפה הערבית במערכת החינוך ועל הקשר בין ערבית לצבא וביטחון ראו YONATAN MENDEL, THE CREATION OF ISRAELI ARABIC: SECURITY AND POLITICS CONSIDERATIONS IN THE MAKING OF ARABIC LANGUAGE STUDIES IN JEWISH SCHOOLS (2014).

ומצב הוראת השפה הערבית משקפים את תפיסתה של הערבית כשפת אויב המהווה איום.⁵¹

הנה כי כן, מדינת ישראל ניהלה מדיניות לשונית שהעדיפה בבירור את השפה העברית ונתנה לה קדימות ואף בלעדיות בעיצוב הספירה הציבורית. הממשל הישראלי לא יצר סביבה לשונית מגוננת לשפה הערבית ולא נקבעו לה הגנות מספקות המיישמות את מעמדה הרשמי, קל וחומר לא את מעמדה "המיוחד".⁵² סעיף השפה בחוק הלאום, אם כן, לא חידש דבר במציאות הישראלית. קיבועה החוקי של השפה הערבית כשפה נחותה ביחס לעברית נשענת על תשתית רעיונית ומעשית עמוקה ואך מיסדה את הפרקטיקות הלשוניות הנהוגות. ההשתלשלות ההיסטורית-פוליטית מדגימה כי אין זו יד המקרה שהשפה הערבית, שפתו של האזור הגיאוגרפי ושפתה של קהילה ששגשגה במשך שנים לפני הקמת מדינת ישראל, נדחת למעמד שולי. אפשר לומר כי כוחה של השפה הערבית נעשק ממנה כחלק ממדיניות ישראלית מכוונת בעלת מטרה ברורה – שימור ההגמוניה החברתית והפוליטית של השפה העברית ודובריה, וחיוק שליטתה במרחב של סכסוך פוליטי.⁵³ באמצעות צבירת הכוח הלשוני, צובר הממשל הישראלי כוח פוליטי אידיאולוגי שלא רק משמר את תלותו החומרית והחברתית של המיעוט הפלסטיני אלא גם כובש את תודעתו.⁵⁴ בתוך יחסים של שליטה וכוח, השימוש בשפה

⁵¹ לעניין זה ראו "השפה הערבית באקדמיה בישראל", לעיל ה"ש 17; מנדל 2015, לעיל ה"ש 1; רועי זילברברג ואישמעאל בן ישראל "אנא מן אל יהוד: הוראת ערבית בבתי ספר יהודיים ככלי לחינוך נגד גזענות" שיעור לחיים: חינוך נגד גזענות מהגן ועד התיכון (האגודה לזכויות האזרח, 2015).

⁵² בהשוואה למשפט הקנדי, למשל, אפשר לראות כיצד החוקה הקנדית קובעת הוראות מפורטות רבות בנוגע לשפות הרשמיות המקנות מעמד מלא ומקיף לשתי השפות – אנגלית וצרפתית – ומשקפות משטר דו-לשוני. להרחבה בדבר הוראות הצ'רטר הקנדי בכל הנוגע למעמדן של שתי השפות הרשמיות ראו אילן סבן ומוחמד אמארה "מעמד השפה הערבית בישראל: משפט מציאות וגבולות השימוש במשפט לשינוי מציאות" מדינה וחברה 4 885 (2004).

⁵³ ד"ר רנא זהר, המתמחה בשפה וחברה ושפה ולאומיות, עומדת על תהליך זה כאשר היא מדגישה כי היחלשותה של הערבית מתרחשת לא באופן טבעי מפני שהשפה הערבית נטולת עוצמה, אם כי כחלק ממדיניות בעלת יעדים אידיאולוגיים ברורים. מתוך זהר, לעיל ה"ש 24.

⁵⁴ ד"ר רודה עטאללה, מנהלת "جمعية الثقافة العربية" (האגודה לתרבות ערבית), התייחסה לחשיבות השמירה וההגנה על "התודעה הפלסטינית" בטענה כי "ישראל מאז הקמתה פועלת, ותמשיך לפעול, לשרש אותה באמצעות כינונה של תודעה "ערבית ישראלית" המחזקת את כפיפותה של החברה הפלסטינית לפרויקט הציוני ולמנגנוני המדינה העברית. לפיכך, השלטונות הישראליים רואים בהשתלטות על מנגנון החינוך סוגיה אסטרטגית ראשונה במעלה, וכאמצעי שליטה על אפיקי התפתחותה של החברה הפלסטינית", ראו

“חיתוך דיבור”

הערבית נעשה פעמים רבות בתחומים שמנציחים יחסים אלה ומקבעים את מעמדו של המיעוט הפלסטיני כנשלט.⁵⁵ תחומים שמטרתם, בין היתר, להבין או לפרש את העולם הערבי המנוגד, העוין, באופן העולה בקנה אחד עם צרכיו של השולט. אחד הביטויים לכך הוא באמצעות תרגום טקסטים מערבית לעברית, אופניו והבחירות הפרשניות שנעשות במסגרתו.⁵⁶ לסוגיה זו, העומדת במרכז פרשת דארין טאטור, אתייחס בחלק הבא.

4. “חוט מושך מן הלשון”⁵⁷ על אתגרי התרגום – “خيط معقود في اللسان” - عن تحديات الترجمة

“כל מילה ממלאת אותו חרדה / פן שגה
במלה / או כזב לשעשע המון / אף
אפשר שכתב דבר מה / שלא יהיה לרצון
השלטון / שישלחנו לארץ גזרה”⁵⁸

רבות דובר על מלאכת התרגום של טקסט ספרותי כפעולה של ייצוג האחר.⁵⁹ כשמתרגם עומד בפני מלאכת התרגום, אין הוא מבצע פעולה מכאנית של העתקת הטקסט מלשון ללשון. כל תרגום טומן בחובו גם הנחות יסוד ופרשנות פוליטית.⁶⁰ מושג התרגום נדון בשנים האחרונות גם במסגרת מערכת יחסי כוח פוליטיים היררכיים באופן הכופר בשיטה ה“מסורתית” שחשבה במונחי עדיפות מקור או נחיתות תרגום. “שפות”, כפי שמסביר רוברט יאנג בספרו על פוסט קולוניאליזם “בדומה למעמדות ולאומות,

⁵⁵ “מעמד השפה הערבית בישראל” עדין הערבים בישראל (עוזי רבי ואריק רודניצקי עורכים, תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, 2011).

⁵⁶ להרחבה ראו איסמאעיל נאשף ערבית: סיפורה של מסכה קולוניאלית (2017).

⁵⁷ על מורכבות תרגום טקסטים ספרותיים מערבית לעברית אפשר למצוא בקובץ מרחב ספרותי עברי-ערבי (חנן חבר ומחמוד כיאל עורכים, 2016).

⁵⁸ אלמוג בהר “חוט המושך מן הלשון” חוט מושך מן הלשון 14 (2009).

⁵⁹ נתן זך “שיר 49” הזמיר כבר לא גר כאן יותר 64 (2004).

⁶⁰ ז'אק דרידה וולטר בנימין התייחסו למלאכת התרגום כפעולה שלעולם לא תהיה מושלמת, משום שפירוד הלשונות הוא חלק מההווי האנושי שנגזר עוד במגדל בבל. ראו ולטר בנימין “משימתו של המתרגם” בתוך ז'אק דרידה נפתולי בבל (2002).

⁶⁰ להרחבה בנושא ראו LAWRENCE VENUTI, THE TRANSLATOR'S INVISIBILITY: A HISTORY OF TRANSLATION, LONDON AND NEW YORK: ROUTLEDGE (1995); NAOMI SEIDMAN, FAITHFUL RENDERINGS: JEWISH-CHRISTIAN DIFFERENCE AND THE POLITICS OF TRANSLATION (2006). לדיון באחריות המתרגם ובמורכבות התרגום ראו יהודה שנהב “הנכבה לפי מחמוד אלרימאוי” מרחב ספרותי עברי-ערבי, לעיל ה”ש 56.

מתקיימות בתוך היררכיה, כמו התרגום עצמו, שבעבר חשבו עליו במונחים של מקור והעתק נחות".⁶¹

פעולת התרגום בתוך ההקשר הישראלי-פלסטיני נעשית גם היא בתנאים לא סימטריים, בשל היחסים ההיררכיים המתקיימים בין העברית לערבית. נוסף על הא-סימטריה בין השפות ועל אף הקרבה הלשונית ותחומי החפיפה הרבים, שוררים בין שתי השפות, כאמור, יחסים של הפרדה ואויבות. בתנאים אלה מתרבים התחומים שבהם פעולת התרגום הופכת מורכבת יותר, ומתרבים התחומים שהם, כפי שטען פול ריקר, בלתי ניתנים לתרגום.⁶² בתוך הסכסוך הפוליטי הערבית והעברית נושאות בתוכן מושגים לאומיים שאינם מאפשרים להתנתק מהיבטים אידיאולוגיים מנוגדים. טקסט ספרותי פלסטיני פעמים רבות נועד לדבר את השיח הפלסטיני הפנימי ואת החוויה הפלסטינית, שפה ושיח המביאים לידי ביטוי את היותם היפוך גמור של השיח והחוויה הישראלית.⁶³ מאחר שהלקסיקון העברי אינו משוחרר מהמשמעויות הנגזרות מהאידיאולוגיה הציונית, התרגום בין שתי השפות רווי הנגדות אינהרנטיות וקשיים סמנטיים המאתגרים את המתרגמת.⁶⁴ התרגום מערבית לא תמיד מצליח להתגבר על טרמינולוגיה זו או להתקיים לצידה בשלום, וכך המעבר בין השפות כרוך לעיתים גם במעבר בין שדות פוליטיים מנוגדים. כאשר מדובר בטקסט המכיל מושגים השנויים במחלוקת גלויה ומוצהרת בין שני הנרטיבים אותם משקפות השפות, או אז מתעצמים אתגרי התרגום והמלאכה הופכת מורכבת וטעונה שבעתיים.

⁶¹ רוברט יאנג פוסט קולוניאליזם: מבוא (2008).

⁶² פול ריקר על התרגום (ד' רוז'נסקי מתרגם, 2006).

⁶³ מזרחי-בידס מתייחסת לעניין זה דרך שירתו של מחמוד דרוויש, שמציג חוויה פלסטינית שהקורא הישראלי מתקשה להבין ולהכיר. רחלה מזרחי-בידס "עיונות סמיוטיים בתרגומים לעברית של ספרות פלסטינית" **מרחב ספרותי ערבי-עברי**, לעיל ה"ש 56.

⁶⁴ שנהב כתב, בין היתר, על תרגום ספרות הנכבה ועל כך ש"הכחשת הנכבה והיעדר מבחר של מילים ומושגים בעברית לייצוגה הם חלק מיחסי המלחמה בין העברית לערבית". ראו "כיצד מתרגמים נכבה?", לעיל ה"ש 22; כיאל התייחס לעניין זה בהקשר תרגום הסיפור של אהוד בן עזר על ידי דרוויש, וכן כשאנטואן שלחת תרגם את "בדרך לעין חרוד" של עמוס קינן. ראו מחמוד כיאל "תרגום בצל העימות" **מרחב ספרותי ערבי-עברי**, לעיל ה"ש 56. גם המתרגם אנטון שמאס נתקל בקשיים דומים כשתרגם את "האופטימיסט" לעברית, ראו הודא אבו מוך "הנכבה זה אלנכבה? מחיקה וסימון בתרגום 'האופטימיסט' מאת אמיל חביבי" (הרצאה במסגרת כנס הנכבה הפלסטינית בקולנוע ובספרות בישראל, בית העם תל-אביב, 28.5.2012). עמית-כוכבי התייחסה גם כן לעניין הקשיים התרגומיים בין ערבית לעברית בתרגומה של פורטונה שפירו לספר "השיבה לחיפה" של כנפאני, ראו חנה עמית-כוכבי "השתקפות מידת המגע הבינ-תרבותי בהערות השוליים בתרגומי רומאנים מערבית-לעברית" **העברית שפה חיה: קובץ מחקרים על הלשון בהקשריה החברתיים תרבותיים** (עוזי אורנן ואח' עורכים, 1992).

“חיתוך דיבור”

הקשרים בין שפה וכוח ואתגרי התרגום הנולדים בתוכם, ניבטים גם באירועי פרשת דארין טאטור. ראשיתם ניכרת עוד בתלותה של המערכת המשפטית בתרגום שירה של טאטור לעברית, כתנאי להגשת כתב האישום ולניהול המשפט. ככולות בגבולות השפה העברית, התובעת והשופטת לא מצאו לנכון לפנות באף שלב בהליך המשפטי אל הטקסט בנוסחו המקורי כפי שפורסם בערבית, ולו אף לשם הסמליות שבדבר:

“قاوم يا شعبي قاومهم
في القدس
في القدس ضمدت جراحي
ونفثت همومي لله
وحملت الروح على كفي
من أجل فلسطين العرب
لن أرضى بالحل السلمي
لن أنزل أبداً علم بلادي
حتى أنزلهم من وطني
أركعهم لزمانى الآتى
قاوم يا شعبي قاومهم
قاوم سطو المستوطن
واتبع قافلة الشهداء
مزق دستوراً من عار
قد حمل الذل القهار
أردعنا من رد الحق
حرقوا الأطفال بلا ذنب
وهديل قنصوها علناً
قتلوا في وضح نهار
قاوم يا شعبي قاومهم
قاوم بطش المستعمر
لا تصنع
لا تصنع السمع لأذنان
ربطونا بالوهم السلمي
لا تخشى ألسن ماركافا
فالحق في قلبك أقوى
ما دمت تقاوم في وطنك

عاش العظماء والنصر
فعلي
فعلي نأدى من قبره
قاوم يا شعبي الثائر
واكتبني نثراً في النذ
قد صرت الرد لأشلائي
قاوم يا شعبي قاوم
قاوم يا شعبي قاومهم.⁶⁵

שיר ההתקוממות של טאטור עוסק במציאות החיים הפלסטינית בהקשרי הכיבוש. ההתנגדות לכיבוש פורשה על ידי התביעה, ובהמשך גם על ידי בית המשפט, כתמיכה בטרור וכהסטה לטרור. כאמור, כתב האישום התבסס על תרגום השיר של שוטר במשטרת נצרת, שבחירתו כמתרגם הוצדקה על רקע היותו דובר ערבית שפת אם. על פי ההגנה, השיר תורגם באופן שגוי ומגמתי אשר בנוסחו זה איבד את משמעותו המקורית בערבית. לטענת ההגנה, השיר מהווה התנגדות פוליטית לגיטימית לכיבוש ולפשעי הצבא והמתנחלים נגד העם הפלסטיני. במשמעות פרשנית זו, כותבת השיר רואה בפלסטיני קורבן, ושירה משקף חוויה פלסטינית-קורבנית.⁶⁶ על בסיס הדברים הגישה ההגנה חוות דעת מטעם ד"ר יונתן מנדל, מתרגם וחוקר תרגום בין השפה הערבית לשפה העברית, שכלל את תרגום השיר וכן ביקורת מנומקת על התרגום המשטרי. לדעת ההגנה, תרגומו של מנדל משקף נאמנה את רוח הכתוב ואת ההקשר שבו נכתב השיר. להלן שני תרגומים לשיר, כפי שהובאו בפסק הדין, מימין תרגום התביעה ומשמאל תרגום ההגנה:

"תתקומם עמי, תתקומם נגדם
בירושלים (המזרחית) חבשתי את פצעיי

"תתנגד עמי, תתנגד להם
[...]

⁶⁵ القصيدة التي أدت إلى الحكم على شاعرة فلسطينية بالتحريض على العنف ودعم الإرهاب, *رصيف 22*, 4.5.2018.

⁶⁶ מחמוד דרוויש התייחס לעניין זה בעקבות שירו *عابرون في كلام عابر* (העוברים בדיבור העובר) כאשר אמר כי "כתבתי את הטקסט הזה כמחאה, כאילו היה מין אבן, אבל הוא לא כוון כנגד יהודים או לישראלים. זה מכוון לכובשים. זה שיר אינתיפאדה והוא לא משקף את הקול הפרסונאלי שלי, זה הקול הקולקטיבי של עם זועם המתנגד לכיבוש, הדורש באופן טבעי מהכובש להסתלק" מתוך יעקב בסר ומחמוד גנאים "מחמוד דרוויש: שחררו אותי מדיקטטורות הקריאה מראש' של שירתי" *עיתון 77* 241 (2000).

“חיתוך דיבור”

ושטחתי את דאגותיי בפני אלוהים
ונשאתי את נפשי על כף ידי
בשביל פלסטין הערבית
לא אתפשר על פתרון השלום
ולא אוריד את דגליי
עד שאוריד אותם ממולדתי
בעתיד עוד אכניע אותם
התקומם עמי התקומם נגדם
התקומם לשוד המתנחלים
לך בעקבות שיירות החללים
קרע הסכם שכל כולו בושה
הסכם שהביא את ההשפלה הכואבת
הסכם שמנע מאיתנו את השבת זכויותינו
הם שרפו את הילדים ללא סיבה
ובהדיל הם צלפו בפומבי
הרגו אותה לאור יום
התקומם עמי התקומם נגדם
התקומם נגד אכזריות המסתערב
אל תטה אוזן למלחכי הפנכה
הם קשרו אותנו לאשליות השלום
אל תפחד מלשוונות טנק המרכבה
שכן האמת שבליבך חזקה יותר
היא חזקה כל עוד אתה תקומם במולדת
מולדת שידעה התקפות אך שכוחה לא תש
עלי קורא מקברו
התקומם עמי הסוער
וכתוב אותי כפרוזה אל מול היריב
אתה, עמי, הפכת לתשובה לשרידים שלי
התקומם עמי, התקומם נגדם”⁶⁸

נפחתי את דאגותיי לאלוהים
ואת נשמתי נשאתי על כף ידי
למען פלסטינאי ערבי
לא אסכים לפתרון שלום
לעולם לא אוריד את דגלי
עד שאני אורידם ממולדתי
אכניע אותם לעת שיבוא
תתנגד עמי תתנגד להם
תתנגד לעריצות המתנחל
ותלך בעקבות שיירת השהידים
תקרע חוקה מבוישת
אשר נשאה את ההשפלות והדיכוי
שהרתיעה אותנו מלהחזיר את הזכות
שרפו את הילדים ללא אשמה
ובהדיל צלפו לעיני כולם
רצחו אותה בשיא היום
תתנגד עמי תתנגד להם
תתנגד לעריצות האלימה של המסתערב
אל תקשיב לאבות
כבלו אותנו באשליות השלום
אל תחשוש מלשוונות מרכבה
כי האמת בליבך חזקה יותר
כל עוד אתה מתנגד במולדת
יחיו הרזוואט ולא יתעייפו
עלי קרא מקברו
תתנגד עמי הגועש
ותכתוב אותי ביריב חזק
ונהייתה התשובה לאברי גופי
תתנגד עמי תתנגד להם”⁶⁷

⁶⁷ תרגום מיום 20.10.2015 שנערך על ידי רס”ב נסים בשארה בעמ’ 2 לכתב האישום. פסק הדין, לעיל ה”ש 6, בעמ’ 187.

⁶⁸ תרגום מיום 11.1.2016 שנערך על ידי ד”ר יונתן מנדל. שם.

בין שני התרגומים בלט במיוחד האופן שבו תורגמה המילה "الشهداء" (בתעתיק: שוהדא) בשני התרגומים. בעוד שהשוטר תרגם זאת ל"שהידים", הציע מנדל את המונח "חללים" תוך שהוא עומד על הפער האידיאולוגי בין ההקשר הפלסטיני להבנה הישראלית של המונח שהיד.⁶⁹ דבריו של מנדל הבהירו כי פעולת ההעתקה מכאנית ל"שהיד" בעברית, תולשת את המילה ש"היד מההקשר הפלסטיני שבו היא נטועה, ויוצרת דימוי מעוות בהקשר הישראלי. רק מומחה השולט במושכלות היסוד של מלאכת התרגום, ישכיל לדעת כיצד להשאיר את הקוראת בהקשר דומה בעת המעבר מלשון ללשון. כל בחירת תרגום אחרת נטולת התאמות הכרחיות תחטא למקור, תחטיא את השומעת ולא תאפשר לבית המשפט לשפוט צדק.⁷⁰

חרף חוות הדעת המקצועית שחשפה את הפער הפרשני המתואר לעיל, הקדימה ופתחה השופטת בכך שהיא אינה רואה שוני מהותי בין התרגומים, גם לא בהתייחס למילה "الشهداء" – "השהידים". לדבריה "שניהם מתרגמים באותה דרך את המילים המהותיות לך בעקבות שיירת השהידים", שניהם דנים בהעדר נכונות לפתרון שלום בעת הזו, שניהם דנים בהתקוממות / התנגדות.⁷¹ את הסיבה שלא השתכנעה ממסקנותיו הסופיות של ד"ר מנדל, נעצה השופטת בכך ש"השילוב האמור (בין השיר לסרטון) אינו מותיר פרשנות אחרת למילה שהידים מלבד פרשנות אלימה המסיתה לטרור",⁷² והמשיכה "כשמבודדים מילה כגון 'שהיד' בהחלט עשויות להיות לה מספר פירושים, אך סבירות הספק נמוגה כליל בהינתן הקשרם של דברים".⁷³ ומהו הקשר

⁶⁹ רבות נכתב על אתגר תרגום המילה "שהיד" והאופן שבו הוא מובן בעברית לעומת עברית. כך, למשל: בשיר "מצב מצור" של מחמוד דרוויש, ראו עבדל אלרחמן מרעי "ספרות ופוליטיקה: על בעיית שיריו של מחמוד דרוויש במערכת החינוך בישראל" **מרחב ספרותי ערבי-עברית**, לעיל ה"ש 56. בעמ' 146; מזרחי-בידס, לעיל ה"ש 63.

⁷⁰ מנדל התייחס לסוגיה זו גם לאחר מתן פסק הדין, כאשר צוטט אומר כי "לא ניתן להתייחס לתרגום של שהידים כקביל. זו מילה שקיבלה משמעות חדשה בעברית ואיבדה לחלוטין את המשמעות המקורית שלה בערבית. בערבית השהיד הוא קודם כל קורבן [...] בעברית זה אך ורק תוקפן – כשהאסוציאציה הדומיננטית בחברה היהודית בישראל הם מפגעים שביצעו פיגועי התאבדות. גם בשיר עצמו, מתייחסת טאטור לשני שהידים, והם – באופן לא מפתיע – קורבנות. האחד הוא עלי דוואבשה והשני הוא מוחמד אבו-ח'דיר, שניהם ילדים שנהרגו ובכך הפכו לחללים. לא ניתן לתרגם את הקריאה לאמץ אותם אל משפחת השכול הפלסטינית כקריאה לזיום פיגוע אלימות. זה פשוט שינוי דרמטי של המשמעות". ראו אורן זיו "דארין טאטור: בימה"ש הוכיח שחופש ביטוי יש רק ליהודים" **שיחת מקומית** 3.5.2018.

⁷¹ פסק הדין, לעיל ה"ש 6, בעמ' 188.

⁷² שם, בעמ' 197.

⁷³ שם.

“חיתוך דיבור”

הדברים? יש להניח כי זה הניזון מנרטיב המסופר בעברית. כל עוד נרטיב זה מייצג אמת מוחלטת, אזי קבלתו שוללת מהיסוד אפשרות הכרה בשקר של היפוכו, המסופר בערבית.

בבחירתה של השופטת להעדיף את המונח “שהיד” על פני המושג “חלל”, אפשר לזהות היטב כיצד מתוך הרגלי השפה מתקמת “אמת” תודעתית.⁷⁴ רבות דובר ונכתב על ניכוס מונחי קורבנות וסבל ללקסיקון הישראלי, הנובע מכך שהחברה הישראלית שבויה בזהות הקורבן ההיסטורי ואינה מוכנה להכיר בקורבנותם של הפלסטינים או בהיותה מקרבנת.⁷⁵ המושג המגויס “חלל” שמור בשיח ההגמוני הישראלי לחיילים ישראלים או לנפגעי פעילויות טרור אשר נפלו קורבנות לתוקפנותם של פלסטינים.⁷⁶ ביחס הבינארי בין הנרטיב הפלסטיני לנרטיב הישראלי המגולם בשפה, תהיה זו תקוות שווא לצפות מהשופטת לשייך את המושג ‘חלל’ לעם הפלסטיני. שלילת מעמד הקורבן ניכרה גם בפרשנות בית המשפט לחלקי השיר שבהם מזכירה המשוררת קורבנות “מובהקים” יותר – ילדים פלסטינים שנרצחו. כך, ציינה השופטת כי “אדם סביר המעיין בשיר יבין מיד כי המילים: ‘הם שרפו את הילדים ללא סיבה ובהדיל הם צלפו בפומבי’ נועדו להגביר את ההסתה, לתת הסבר, מניע והצדקה לביצוע פעולות ההתקוממות”.⁷⁷ רק התעלמות מוחלטת מהעובדה המהותית – שאלו אכן נפלו קורבנות

⁷⁴ אדוארד ספיר, אחד ממפתחיה של היפותזת ספיר-וורף, טען גם הוא כי הרגלי השפה של קבוצה מסוימת מכתובה מראש את הנטייה לבחירה מסוימת של פרשנות על פני אחרת. ראו וורף, לעיל ה”ש 16.

⁷⁵ הספרות הפלסטינית התייחסה לזה לא אחת. כך, למשל: בספרו של מחמוד דרוויש שכתב: “לא שמחתי על ההפגנות בתל-אביב, שגונבות מאתנו את כל התפקידים. מהם הרוצח ומהם הקרבן. מהם הכאב ומהם הזעקה. מהם החרב ומהם הוורד. מהם הניצחון ומהם התבוסה [...] הם זעקו במקומנו, התייפחו במקומנו [...] האם יש משהו קשה יותר מההיעדרות הזאת? לא להביע ניצחון, לא להביע תבוסה, הישאר מחוץ לזירה [...] נהגתי להאזין לרדיו שלהם, ולא הבנתי את סוד הבכי. המנצח מובס מבפנים. המנצח חושש לאבד את זהותו: זהות הקרבן” מחמוד דרוויש **זכר לשכחה** (סלמאן מצאלחה מתרגם, 1989). גם מזרחי-בידס מתייחסת לנושא באמצעות שירו של דרוויש “מצב מצור”, וספרו של אליאס חורי **באב-אלשמס** (2002). את תפיסת הזהות היהודית-קורבנית אפשר להבין ממה שחנה ארנדט זיהתה כמהות יסודית ובלתי-משתנה של היהודים שעומדת מחוץ להיסטוריה. HANNA ARENDT, THE JEW AS PARIAH: JEWISH IDENTITY AND POLITICS IN THE MODERN AGE (1978).

⁷⁶ מושג מגויס נוסף, אליו התייחסה רחלה מזרחי-בידס הוא המילה “לוחם” שהשתמש בו חורי בספרו **באב אלשמס**. הקושי בתרגום מילה זו נבעה מניכוס של המושג לוחמים לחיילים ישראליים. מזרחי-בידס, לעיל ה”ש 63, בעמ’ 161.

⁷⁷ פסק הדין, לעיל ה”ש 6, בעמ’ 191.

לפעולות אלימות של אזרחים וחיילים ישראלים, מאפשרת פרשנות כזו, ואת צירופה לשרשרת תוקפנות העם הפלסטיני האלים והמקרבן. מעניין אף להבחין כיצד בחר בית המשפט להוסיף טענות מחוץ לגופו של דיון, התורמות במודע או שלא במודע לחיזוק ה"אמת" שבה דבק. כך, למשל, בהתייחסו למקרה הדיל אל השלמון שנפלה קורבן לאלימות חיילי צה"ל, בחר בית המשפט להזכיר כי זו נרצחה "מבלי להתעלם מכך שבשיח הישראלי הגיעה מצוידת בסכין בכוונה לדקור".⁷⁸ בין לבין צוין עוד, כחלק מהתרשמותו הכללית של בית המשפט מד"ר מנדל, כי עיון כללי במאמרים נוספים אותם כתב מציגים תפיסה ש"לעיתים נוטה לקיצוניות מסוימת".⁷⁹ שתי הערות אלה מדגימות שימוש נוסף בשיח המוטמע בשפה, כחלק מקיבוע פערי הכוח בתחרות הפוליטית. בית המשפט באמצעות השפה ומתוך השפה הבהיר לחברה כולה מהו התרגום הנכון, מהו השיח הרלוונטי המייצג נאמנה את האמת ומיהם אלו האמונים על עיצוב השיח. אין זה מפתיע, אפוא, שזו התוצאה אליה הגיע בית המשפט. כל קבלת תרגום אחר לשיר, המכיר בפלסטיניות כקורבן, הייתה נותנת גושפנקא לנרטיב מוכחש, מערערת על ההפרדה בין ה"אמת" הישראלית ל"שקר" הפלסטיני, ומעמידה בסכנה את יציבות ושימור השליטה הישראלית על החברה הפלסטינית.

5. סיכום – מלخص

"איש מהם אינו ראוי לזכות בניצחון הזה,
להיות הקרבן, כי היפוך תפקידים הזה
הופך את מאזני הצדק, העשויים חול"⁸⁰

פרשת דארין טאטור מספקת הצצה מעוררת מחשבה להשפעת השפה על יחסי הכוחות בין ישראלים לפלסטינים. יחסים א-סימטריים אלה ניכרים בראש ובראשונה בכבלים הלשוניים שבהם כבולה המערכת המשפטית בישראל. מכתב האישום ועד פסק הדין, התנהל המשפט בתלות מוחלטת בשפה העברית, כאשר מילות הטקסט מתורגמות מערבית לעברית כפשוטן, מאבדות את שלל הקונוטציות הדיסקורסיביות ומובנות דרך

⁷⁸ שם, בעמ' 190.

⁷⁹ שם, בעמ' 193. ככל הנראה בהתייחס למאמרים שהוגשו על ידי התובעת במסגרת החקירה הנגדית, במטרה לתקוף את דעותיו הפוליטיות של מנדל ולערער את אמינותו. התובעת הציגה מאמרי דעה שפרסם מנדל בעיתון הארץ: יונתן מנדל "מומחים גדולים לערבים" **הארץ** 11.10.2012; יונתן מנדל "חמאס – באמת אין עם מי לדבר? **הארץ** 24.7.2014.

⁸⁰ מתוך דרוויש, **זכר לשכחה**, לעיל ה"ש 75.

“חיתוך דיבור”

מסנת ישראלית ביטחוניסטית. אם ניתן לקיים משפט דוגמת זה תחת מגבלת השפה העברית, הרי שהיתכנותו מותנית לכל הפחות בפירוק הטרמינולוגיה המנוגדת בין ערבית לעברית. תרחיש זה נדמה כחלום רחוק, במציאות שבה המחוקק הישראלי מעביר מסר ברור לחברה כולה באשר למעמדה של השפה הערבית, וזו ממשיכה להידחק לקרן זווית במרחב הישראלי.

כפי שניסיתי להדגים, פסק הדין בעניינה של טאטור אינו מציג אך ורק התנגשות בין חופש הביטוי למניעת הסתה לטרור. מקרה זה משקף ויכוח עמוק ומהותי מעין כמוהו, ויכוח על זכותם (או חובתם) של הפלסטינים להציג עצמם כקורבן של הסכסוך אל מול הנרטיב הישראלי המנוגד. המהלך המשפטי בעניין הנדון מדגים את התנועה המסוכנת של החברה הישראלית בין שני קטבים – ממעמדה כשולט חזק ועד מעמדה כקורבן לתוקפנות הפלסטינית. כך, באצטלה של ניסיון להגן על ערכים מקודשים הצליח בית המשפט להנציח את מערך הכוחות ושימור השליטה הישראלית, בעודו נאחז בתפיסת הקורבן הנרדף. באמצעות השפה, הכריזה הבחירה הפרשנית לשירה של טאטור מהו הנרטיב המשקף את האמת ומהו ה'שקר'. לאותה האמת המוחלטת מחויבים לא רק משליטי השפה והשיח כי אם גם אלה שעליהם משליטה הקבוצה הדומיננטית את השיח. כפי שציינה השופטת בפסק הדין: “הנאשמת, אזרחית ישראל, מודעת לטרמינולוגיה הנוהגת במדינה בה היא גרה, שומעת חדשות במדינה זו ומודעת לאופן בו נתפסת המילה 'שהיד' גם בשיח הישראלי”.⁸¹ טאטור, ככל אזרחית מדינת ישראל, מחויבת לשלוט לא רק בשפת השולט, כי אם גם להיות נאמנה לשיח הטמון בה. בהיפוך הדברים ובהתאמה, כל עוד הנחת היסוד היא כי השיח הפלסטיני המנוגד מייצג שיח “שקרי”, או אז לא מצופה להכיר את השפה הערבית ואת העולם העלום אותו חובקת.

בהינתן שבין השפות עברית-ערבית מתקיימים יחסים היררכיים שאינם סימטריים, השאלות אותן היה על בית המשפט להקדים ולשאול הן, למשל, האם כלל קיימת במקרה זה אפשרות עריכת משפט הוגן בשפה העברית? מהן האפשרויות הפוליטיות העומדות בפני מתרגמי השיר של טאטור ומהי השפעתן על הכרעתו? מבלי ששאלות אלה קיבלו התייחסות ראויה, בית המשפט לא השכיל לראות את האבסורד בניסיון לרדת לעומקו של שיר המשקף את החוויה הפלסטינית העומדת בהיפוך למקבילתה הישראלית, באמצעות ניתוח תרגומו בשפה העוינת. פסק הדין משקף את הבורות הלשונית-תרבותית של החברה דוברת העברית וחושף את הסכנה הטמונה בבורות זו. המופע המשפטי מציג לראווה כיצד ניתן לשמר את דיכויה והכפפתה של

⁸¹ פסק הדין, לעיל ה"ש 6, בעמ' 197.

קבוצת המיעוט באמצעות השלטת השפה ובאופני השימוש בשפה. מה שמתחיל כנישול מהשפה, הסתיים בסופו של דבר בנישול המספרת ממעמדה כקורבן ומהחופש לספר של סיפורה שלה. המופע המשפטי, למצער במקרה זה, אינו אלא מיצג של קדם ההנחות הפוליטיות שלו.

"היה פגיבור האַפּי האחרון/ המגן על זכותה של טרויה/ לחלוק את הסיפור".⁸²

⁸² محمود درويش *كزهر اللوز أو أبعد* (2005); מחמוד דרוויש *כפרחי השקד או רחוק יותר* (עפרה בנג'ו ושמואל רגולנט מתרגמים, 2008).